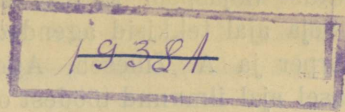

A-8233

2

Jumalateenistusekorra uuendamise küsimusi. I.

J. Köpp.

1.

Evangeelse jumalateenistusekorra uuendamise küsimus on evangeeliumiusulistes maades, eriti Saksamaal, juba mõnda aega teoreetiliselt ja tegelikult päevakorral nii laias ulatuses, et võib kõnelda suuremast liikumisest sel alal. 1891. a. algatas Friedrich Spitta mõjuvalt terve jumalateenistusekorra, eriti selle liturgilise osa uuendamise mõtte¹⁾, ning mõni aasta hiljem (1896) tema ja Julius Smend'i asutatud kuukirjas „Monatsschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst“ käsitletakse jumalateenistuse küsimusi üksikasjalikult, vaadeldes ning arvustades jumalateenistuse üksikuid osasid ning esitades juhtmõtteid ja näiteid nende otstarbekohasema kujundamise kohta.

Nii mainitud kuukirjas kui teiselgi on ilmunud rohkesti artikleid ja suuremaidki töid kultuse küsimuse alalt, millistes rõhutatakse uuenduste tarvidust ja esitatakse näiteid nende teostamiseks. Suurest hulgast oleks nimetada muu seas: prof. Julius Smend, Der evangelische Gottesdienst, 1904, Karl Anton, Angewandte Liturgik, 1919. Tähtsamaks harutamine on: ühtluse mõte jumalateenistuses, liturgia formulite ning praeguste teoloogiliste ja usuliste vaadete kokkukõlastus, patu- ja usutunnistus kogudusejumalateenistuses, usutunnistus ja töotus konfirmatsiooni-talituses, jumalateenistusekorra kohandamine maa-ehk külakoguduste tarvitetele. Viimast küsimust selgitatakse ja lahendatakse eriti ajakirjas Die Dorfkirche. Ilmub ka era-agendasid, kus uuenduste nõuete aluseks olevad põhimõtted on teostatud. Eriti silmapaistev on Jul. Smend'i Kirchenbuch für evangelische Gemeinden, I. Gottesdienst; II. Kirchliche Handlungen; uuem trükk 1924/25. Sama autori Handagende zu dem Kirchenbuche für evangelische Ge-

1) Fr. Spitta, Zur Reform des evangelischen Kultus, 1891.

meinden sisaldab peajasjalikult väljavõtteid eelmainitud suurest raamatust väljaspool kirikut tarvitamiseks.

Sõja ajal tekkisid agendad eriti sõjajumalateenistuste tarvis (K. Arper ja A. Zillesen, *Agende für Kriegszeiten*, 3 köidet). Viimasel ajal ilmunud töödest on eriti silmapaistev Karl Arper'i ja Alfred Zillesen'i *Evangelisches Kirchenbuch. I. Gottesdienste (1921³), II. Die kirchlichen Handlungen. Bestattung. 1923.* Selles püütakse anda mitmekesisemat liturgilist materjali, kui seda harilikult sisaldavad ametlikud agendad; edasi tahetakse kaasa aidata sisemise ühtluse mõtte teostamisele jumalateenistuses ning viimaks pakkuda liturgia osasid, palveid j. t. väliseltki, eriti stiili ja keele suhtes kujul, mis praeguse aja inimese tundevisile kohandatud.

Kuna jumalateenistusekorra uuendamise küsimused meilgi liikumas, vaatleme silmapaistvamaid ja iseloomulikumaid mõtteavaldusi, algatusi ning ettepanekuid sel alal.

2.

Uuenduse algatus, mille teostamine ei puuduta isenesest praegust jumalateenistusekorda, on nõue, et jumalateenistuses silmas peetaks ühtluse mõtet: igas jumalateenistuses valitsegu üks kindel mõte, mis avalikuks tuleb terve jumalateenistuse üksikuis ning vähemaiski osades. Lauludes ja palvetes, algussalmides ja leksioonides, isegi kantslitervitustes ja lõpusoovides — kõigist peab läbi kõlama sama mõte. Sellega saavutatakse, et jumalateenistus avaldab terviku mulje ning üks mõte või tunne esitatakse võimalikult reljefselt ja mõjuvalt. Õieti on siin tegemist suurtel pühadel endastmõistetavalt käsitledava põhimõtte laiendamisega harilikule pühapäeva-jumalateenistusele. Õige selgelt ja järjekindlalt põhjendab ühtluse nõuet Th. Voss, *Der Gottesdienst als liturgische Einheit (1915)*, esitades ka rea tegelikka näiteid. Eriti õnnestanuks võib tunnistada selles mõttes eelpool mainitud Arper ja Zillesen'i *Evangelisches Kirchenbuch*, kus antakse piinliku järjekindlusega väljatöötatud leksioonide, palvete, soovi- ja armukuulutuse sõnade kogud pühapäevade, suurte pühade, laste- ja õhtujumalateenistuste ning piiblitundide tarvis.

Olgu veel tähendatud, et ühtlusemõtte teostamine nõuab liikuvuse ja vabaduse õigustust agendas ettenähtud materjali suhtes, eriti vaba palve pidamise ja perikoopidest loobumise

õigust. Üldiselt võib ühtlusemõtte nõuet pidada niisuguseks, mis ei ärata põhimõttelikku vastuvaidlust; selle vastu tunnustatakse, et tema teostamine võiks küll tuntavalt kaasa aidata jumalateenistuse, eriti selle liturgilise osa muutumisele surnud vormist elavaks sõnaks.

3.

Uuemal ajal on päevakorrale kerkinud jumalateenistuse uuendamise katse, mis tähendab õige järsku pööret evangeelse jumalateenistuse laadis ning kujus. See katse on ühenduses n. n. „kõrgekirikliku liikumisega“ (hochkirchliche Bewegung). Nimi ise on pärit Inglismaalt (High Church — kõrgekirik) ning tähendab sisuliselt ja vormiliselt kirikuvalitsuse ning peasjalikult jumalateenistusekorra katoliseerimist.

Kõrgekiriklik liikumine algas Saksamaal 1918. a. peamiselt kahe kirikuõpetaja, Hansen'i ja Mosel'i algatusel; liikumisele sümpatiseeris kogu kirikuõpetajaid (ligi 200), asutati „kõrgekiriklik ühendus“ (hochkirchliche Vereinigung), hakati välja andma ajakirja Die Hochkirche (1919. a.). Liikumise kandjad ning pooldajad on väga tegevad: pandakse toime uuendatud ning täiendatud liturgiaga jumalateenistusi, peetakse „päevi“ (Hochkirchentag), avaldatakse lendkirju jne.

Liikumise tekkimiseks andis otsekohese tõuke nähtus, et katolik kirik sõja ning revolutsiooni oludes suutis esineda palju stabiilsemana ning oma liikmeid palju rohkem koondada ja koos hoida, kui ev.-luteruse kirik. Veel rohkem: katolik kirik, mis jõudis alles hoida tähenduse ning mõju oma kodus, hakkas poolehoidu leidma evangeeliumi-usulistegi juures ning andis oma tegevusele õige pealetungiva suuna. Katoliku kiriku jõu peamõiste teguritena tunduvad eriti tema kindel distsipliin ning jumalateenistus.

Sellele vastavalt taotleb kõrgekiriklik liikumine reformatsiooni-kirikute edasiarendamist kiriku põhikorra (Verfassung) ja kultuse suhtes, jäädes evangeelsele alusele ning tahtes olla tõsiselt kristlik¹⁾.

Kiriku põhikorra alal on eesmärgiks reformatsiooni-kirikute täieline iseseisvus kiriklikuis asjus ja kiriku juhtimises ning iga-sugustest teguritest olenematu vabadus ja võimalus üles astuda evangeeliumi tunnistuse ja kiriklikkude huvide eest sees- ja

1) Was will die Hochkirchliche Vereinigung? 1922.

väljaspool. Nähes kirikus Kristuse ja apostlite põhjendatud nähtavat õndsuseasutust taotletakse kirikule tema tähtsusele vastavalt suuremat mõju rahva elu suhtes ja püütakse evangeeliumi-usulistest kristlastest äratada ja kinnitada üldisesse Kristuse kirikusse kuuluvuse teadvust. Selles mõttes peetakse tarvilikuks piiskopliku põhikorra maksmapanemist, mis leitakse täiesti vastavat Uue Testamendi vaimule.

Taotletavaks kiriku ideaaliks on kirik, mis on samal ajal evangeelne ning katoliikne, kristlik ning universaalne, „kirik, mille hing on evangeelne ja keha katoliikne“. Sel teel tahetakse teostada „üht ristikogudust“ (una ecclesia). Selle juures ei taheta aga mitte preestrit ja kogudust teine teise vastu asetada ega kiriku valitsemises välja jõuda loosungile, kas piiskoplik või sünodaalne kord, vaid rõhutatakse mõlemate ühtekuuluvust: õpetaja ja kogudus, pastoraalne juhtimine ja koguduse kaasnõupidamine; mõlemate ühendust peetakse ainsalt õigustatuks Uue Testamendi järele; sellepärast nimetatakse kiriku põhikorda piiskoplik-sünodaalseks.

Jumalateenistuse alal rõhutatakse pühade saakramentide tähendust ja objektiivset laadi ning soovitakse jumalateenistuse liturgilise osa rikastamist, leitakse, et jutlus peaks „mõõdukalt“ tagasi astuma. Edasi tahetakse töötada selleks, et jumalateenistuses rohkem silmas peetaks ilu, õilsuse ja ehtsa rahvalikkuse nõudeid ning tarvidusi ja „püha sisu pakutaks alati pühades, auväärilistes vormides“; samuti peetakse tingimata vajalikuks maksva pihi- ja armulauapraktika mõjuvat reformi ning tunnistatakse soovitavaks fakultatiivse erapihi uuendamine. Tegelik vabaduse alal tahetakse selleks kaasa aidata, et n. n. vabad harjutused — kirikus käimine, palvetunnid, evangeelne kloostrielu — leiaksid reformatsiooni-kirikutes sündsat hindamist ja teostamist. Viimaks seatakse ülesandeks breviaari kokkuseadmine evangeelsete kristlaste tarvis.

Nende nõudmiste ja ideaalide juure on kõrgekirikliku liikumise kandjaid ja pooldajaid viinud kõige pealt tunne, et evangeelses kirikus jutluse kultiveerimisega ning kultilise, müstilise elemendi ja hardusmomentide hooletusse-jätmisega on jõutud liialduseni. Küll hinnatakse jutlust, kuid leitakse, et jumalateenistus peab pakkuma rohkem kui ainult jutlust; jutlus on küll oluline osa jumalateenistuses, kuid ei tohi valitseda teiste osade üle ega neid tagasi tõrjuda. Äratus peab käsikäes käima pal-

veldusega (Anbetung), teadmise ja tunnetuse rikastamine sügavharda laskumisega äramõistmata ja tabamata Jumala imesse. Jumalateenistuse kõrguspunkt peab olema üleisiklik-objektiivne, aga mitte isiklik-inimline. Sellepärast nõutakse jumalateenistuses rohkem tegevust, eriti ka koguduse kaastegevust (ühiselt loetud palved, psalmoodiad, vastastikune laulmine).

Edasi tulevad vaiksed palved põlviliheitmisega, vaikuse silmapilgud, mil isegi orel vaikib — need peavad ligidale tooma ülemeelise ilma. Arusaadavalt hinnatakse ning vaadeldakse sellest seisukohast iseäranis püha õhtusöömaajatalitust. Õhtusöömaajas nähtakse ohvrit ja rõhutatakse seda mõtet eriti. Ohvrimõte tuletatakse Kristuse ohvrisurmast ristil. Kuna ohvri oluks on sisemine ohvrimeelsus, täieline andumine Jumalale, peetakse ometi tarvilikuks, et see meelsus peab leidma sümboolse väljenduse ohvriani reaalse muutumise ehk ümberkujumumise läbi, mis teostub vastavas ohverdamise talituses. Sellega ühenduses kõneldakse Kristuse euharistilisest juuresolekust õhtusöömaajas. Sellest Kristuse imelikul kombel reaalsest ligiolekust on eriliselt tingitud nõue, et jumalateenistus peab omama aukartliku palvelduse laadi.

Nende põhivaadete teostamine kujuneb üldjoontes järgmiselt: jutlus taganeb vahel täiesti, liturgilist osa laiendatakse ja täiendatakse; liturgi laul altaris on endastmõistetav; koguduselaulule pannakse rohkesti rõhku, aga ka koorilaulule antakse suur tähendus, mõnigi kord näib koorilaul omandavat tähtsama koha koguduselaulu kõrval; katsutakse tarvitada korrapäraselt vastastikku-laulmist ja harjutada ühist kõnelemist (palved, usutunnistus). Armulauatalituses tegutsevad liturgi kõrval diaakon, kooripoisid ja teised abilised: õpetajad, kirikuvanemad, koguduse esindajad.

Nagu põhivaates jumalateenistusele tuntavalt väljendub katoliku kiriku missa mõte, nõnda kujuneb jumalateenistus tegelikultki missa järelaimamiseks, alates jumalateenistuse nimetamisest ning lõpetades üksikute esinemistega ja talitustega. Nii tarvitatakse püha õhtusöömaaja jumalateenistuse kohta nime-tust „Hochamt“, armulauatalitust nimetatakse euharistiaks, samuti kannavad üksikud jumalateenistuse osad missast võetud ladina-keelseid nimesid. Jumalateenistuse üksikutes osades jälgitakse täielikult katoliku kirikus valitsevat korda: jumalateenistuse alguses minnakse pidulikult protsessioonis käärkambri altarile:

ees sammuvad kooripoisid ja koguduse vanemad, kandes viirukiastjaid (viiruki suitsetamine on tarvitusele võetud), armulaualeibade (hostiate) karp, veinikannu, nende järel astub liturg karikaga; kooripoisid ja vanemad asuvad oma kohtadele altariastmete kõrval ja ulatavad armulaua anded pidulikult liturgile kätte; talituse lõpul kantakse armulauanõud sama pidulikkusega käärkambri tagasi. Ka vaimuliku ametikandja riietuses jälgitakse katoliku kiriku viisi: musta talaari asemele võetakse valge talaar või alba (valge rüü) ja stola (õlgade peale heidetav üliiriie kitsa pika lindi kujul), isegi päris missariiet (Casula, Kasel) on tarvitatud; kuna viimast veel mitte täiesti soovitavaks ei peeta, nõutakse alba ja stola tarvitamist otsekohe, tugides sellele, et evangeelne vaimulik ka preesterlikka talitusi korda saadab.

Kõigi nende kommete ja viiside tarvitusele võtmise õigustamiseks rõhutavad kõrgkirikliku liikumise esindajad, et tegemist on vanade üldkiriklikkude vormidega ja kommetega, mitte aga rooma-katoliku kiriku eriomandusega.

4.

Marburgi ülikooli professor Rudolf Otto astub oma raamat *Das Heilige* (1917. a., 12. trükk 1924) üles „ratsionaalsuse“ ülihindamise vastu religioonis. Tõsisel religioonis on tema arvates veel olemas teine moment, mida ta nimetab „das Numinose“¹⁾; sellele vastab inimeses teatava tundeseisukord (tundereaktsioon) — „mysterium tremendum“. See tundeseisukord ei ole mitte täiesti analüüsiv ega seletatav; mõistes „tremendum“ leiame oluliselt „püha kartuse“ mõtet, mis põhjustatud absoluutse ärarippuvuse, absoluutse ülivõimu ja energia (elavus, kirg, „püha viha“, tahe, jõud, liikumine, tegevuse tung jne.) aimamise- ja teadvusega. Vaadeldes evangeeliumi-kirikute jumalateenistust leiab Otto selles liiga palju ratsionaalset elementi, kuna irratsionaalne puudub²⁾; jumalateenistus peab sisaldama rohkem püha kartuse elementi. Tegelikult väljenduks see „kultilise vaikimise“ sissetoomises jumalateenistusse, mis annaks viimasele erilise pühasuse, mis tal praegu kahjuks puuduvat. Otto võtab eeskujuks

1) Numinos (sõnast numen = jumalus, jumalik tahe, majesteet) on Otto enese sünnitatud sõna ja tähendab, õige üldiselt öeldud, pühadust ilma kõlbilise, üldse ilma tema ratsionaalse momendita.

2) v. R. Otto, Aufsätze das Numinose betreffend, 1924.

kveekerite „vaikiva jumalateenistuse“ (silent worship) ja tahaks, et sellest õpitaks jumalateenistusele andma kõige vaimlisem kuju.

Kultiline vaikimine on O. järele kolmesugune: 1) jumalase (jumala) ligioleku (numen praesens) elamuse väljendus („numinoos-sakramentaalne vaikimine“), moodustades jumalateenistuse kõrguspunkti, 2) „vaimu“ pealetulemise ootamine („ootav vaikimine“) ja 3) osasaamise teostus („ühendav vaikimine“). Otto ei võta katoliku kiriku saakramendi mõistet mitte omaks, kuid leiab siiski missas rohkesti elemente, mis evangeelses jumalateenistuses kasutatavad.

Selgemalt ja üksikasjalikumalt avaldab R. Otto oma vaateid jumalateenistusele 1925. a. ilmunud töös *Zur Erneuerung und Ausgestaltung des Gottesdienstes*, andes selles ka rea eeskujusid jumalateenistusekorra tarvis.

O. leiab siin kõige pealt, et see raskesti eksib protestantismi mõtte vastu, kes silmapilgukski unustab, et protestantism on sõna kirik ja peab selleks jääma. See tähendab, et protestantilise kultilise tegevuse südameks on kuulutamine — sügav, rikas, elust ja kogemustest väljavoolav. Sellepärast tuleb hoiatada igasuguste teiste momentide oluliseks-pidamise eest, nagu see väljendub ritualismis, sümbolismis, sakramentalismis, kõrgekirikluses, „enam kunsti kultuses“ ja teistes sellelaadilistes hüüdsõnadega ning püüetes. Protestantism unustab iseennast, kui ta tahab saada „jutlustaja“ asemel „kloorikuid, liturge, kultusetenrid, preestrid“. Mitte preesterlus, hierurgia ega hierarkia, vaid „jutluseamet“, *ministerium verbi divini* on protestantiline nõue; võib ainult kahetseda, et aunimi „jutlustaja“ on kadumas.

Edasi vaadates jõuab O. otsusele, et protestantism ei nõua veel sugugi mitte tingimata hirmu naiivsete, lihtsate „väljendus-talituste“ (*Ausdruckshandlungen*) ehk lihtsa sümbolismi ees. Vormide kivistumise ning igasuguste liialduste ajal oli opositsioon „talituste“ vastu arusaadav, praegu pole selleks enam küllalt põhjust. Harilikus elus väljendame tundeid lihtsates vormides ja talitustes: naerame rõõmus, nutame kurbtuses, anneme kätt tervitamiseks või osasaamise tunnistuseks, paljastame pea aupakkumiseks, kanname lippusid ja teisi väliseid märke jne. Neil esinemistel ei ole ülesandeks kuulutada, ega õpetada, vaid nad kasvavad välja lihtsalt loomulikust tunnete väljendamise tarvidusest ja neil puudub sellepärast mingi „otstarb“. Sellepärast on täiesti loomulik ja õige, et palvetades seisame või

põlvitame, käed kokku paneme või üles tõstame jne.; see kõik ei ole mitte ei katoliikne ega protestantlik, vaid lihtsalt inimlik viis. Sedasama tuleb ütelda altari olemasolust, tema ehtimisest lillede ja küünlatega, ida poole pöördumisest koguduse palve ajal, pidulikkudest rongikäikudest iseäralistel juhustel, koguduse jagamisest mitmeks vastastikku laulvaks kooriks jne. — selles kõiges ei ole tegemist ei katolitsismiga ega protestantismiga, vaid lihtsa inimliku tundeväljendusega; ei ole sellepärast sünnis kõige selle vastu võidelda dogmaatilisest seisukohast, niisama vähe kui sünnis oleks seesuguseid kombeid samast seisukohast nõuda või peale sundida inimestele, keda nad võivad eksitada palvetamisel.

Teiselt poolt on selge, väidab Otto, et ortodoksismi mõjul, mille ratsionalism vastu võttis, on evangeeliumi-kiriku jumalateenistus saanud õpetuse-koosolekuks ning täiesti kängu on jäänud kultuse teine oluline moment: „palvetava pühalikkuse ja vaatleva harduse“ moment (das Moment der betenden Feier und der betrachtenden Andacht). On sellepärast tarvis jumalateenistus jälle muuta tõesti elavaks kultuseks pidulikkuses ja harduses. Selleks aitavad kaasa koguduse enese palvetamine, vaikuse ja vaatlemise silmapilgud, vaiksed palved, sügav jumaluse ligioleku tundmine pühas vaikimises.

Sellest seisukohast on võimalik ning isegi tarvilik jultluse ja koguduse kaastegevuse arendamine ning mitmekesistamine: ühetoonilikkuse, vormikehvuse, šabloonilikkuse asemele panna vormirikkus ja küllus, ettekirjutatud palvete asemele võtta „vaba palve“ või teiste „palvemeistrite“ palved vanemast ning eriti ka uuemast ajast, tekstid valida kirikuaasta piirides, kohanedes võimalikult ajale, kohale, seisukorrale. Edasi on taotletav mitmekesidus ja liikuvus kultilistes ettevõtetes: pühapäeva- ja nädalajumalateenistused, üldised kogudusejumalateenistused kindlama liturgiaga ning subjektiivselt kujundatud „osadusepalvused“ — silmapilgu mõjul sündinud vormide, laulude ja palvetega. Selle juures olgu võimalus isetegevuseks vormides ja kujudes, mis sugugi ei pruugi kõrvale tõrjuda endistelt põlvedelt päritud arväärilist vara, küll aga seda võib iseseisvalt uuesti täiendada, muuta. „Oma elu tahab ka väljenduda omapäraselt ning oma väljendus mõjub elustavalt tagasi sisemusse.“ Üldiseks juhtmõtteks tuleb seada, et teadlikus vastolus katoliikse uniformiteediga peab võimalik olema liikuvus ja kõige suurem mitmekesidus vormides.

Vaba olla seaduslikkusest kultuses — see on protestantlik. Luterlik kultus rikkaliku liturgiaga, isegi missariiete ja missauluga, võib olla täiesti protestantlik, kui ta mitte ei taha olla ainuõigustatud ja ei takista seda, keda see kuju ei rahulda, lihtsamal viisil palvetamast; teiselt poolt võib kõige puritaanlikum ja vormivaesem kultus olla „katoliikne“ ja „katoliseeriv“, kui ta nõuab enese sunduslikuks-tunnistamist kõikide kohta.

Kuidas neid üldiseid põhi- ja juhtmõtteid teostada, selle kohta annab O. sealsamas üksikasjalikumaid juhatusi. Nende juures ei ole siin mitte koht pikemalt viibimiseks, olgu veel ainult tähendatud O. põhivaatele püha õhtusöömaaaja suhtes. Püha õhtusöömaaeg on O. arusaamise järele esiteks Kristuse jüngrite pühalik pidu- ja vennassöömaaeg oma Issandaga ja isekeskis; teiseks on ta piduliku talituse kujul meie juure ulatunud ja meile säilinud reaalselt ligiolev osa inimsoo kõige pühamast ööst ning viimaks — Jeesuse mõtte, tahte ja sõna läbi selle söömaaaja pühitsemise samastus (Identifikation) tema surma sündmusega. Selle juures ei ole mitte tegemist kahe substantsi vaid kahe sündmuse samastusega. Õhtusöömaaaja pühitsemise talituse kaasas, sees ja all esineb meile Kolgata sündmus. Kristuse kannatamise ja surma igavene saladus on meie keskel ning juures, ja selle sees, tuntuvas läheduses, lepingut tegev, igavene Jumal. Selles mõttes ja nõnda tuleb püha õhtusöömaaega pühitseda. Praktilise mõttena võib juure tulla veel ainult osadusemõte; eriti on õhtusöömaaeg kohane osaduse uuendamiseks siit ilmast lahkunutega: õhtusöömaaajas teostub Jumala leping oma rahvaga, samuti selle rahva vennastusleping oma vahel. See leping ühendab üksteisega kõige kindlamalt siin all ja seal üleval oleva koguduse, sellepärast on õhtusöömaaeg ikka ka siin rändajate *communio* eesmärgile jõudnutega.

Kuidas O. oma põhivaadete teostamist enesele tegelikult ette kujutab, selle kohta esitab ta oma raamatus rea näiteid üksikasjalikult väljatöötatud jumalateenistusekordade kujul püha-päevade, eripühade, nädalajumalateenistuste ning armulaua-talituste tarvis, lisades lõpuks juure kogu viise lauldavate osade kohta. Üksikasjust mainin ainult, et O. vastavalt osadusemõtte rõhutamisele pühas õhtusöömaaajas sellekohases näites erilise osa pühendab nende nimelisele mälestamisele, kes viimasest õhtusöömaaaja pühitsemisest saadik surnud.

O. raamat pakub nii teoreetilises kui praktilises osas roh-

kesti äratust ja tõuget järelemõtlemiseks, ilma et tarvitseks igas asjas temaga samal seisukohal asuda, ja võib sellepärast teda silmaspidamiseks soovitada neile, kes jumalateenistusekorra küsimuses tunnevad vajadust värskenduse järele. Olgu veel juure lisatud, et tegelikust seisukohast tuntavat abi jumalateenistusekorra elavamaks-tegemiseks Otto poolt üldiselt esitatud alustel pakub Upsala ülikooli professori Emanuel Linderholm'i raamat, mis saksakeelses tõlkes olemas pealkirja all: Neues Evangelienbuch. Gebete und Bibellesungen für den öffentlichen Gottesdienst, für Schul- und Einzelandacht, 1924. a., samuti Linderholm-Otto, Das Jahr der Kirche in Lesungen und Gebeten. 1926.

5.

Friedrich Heiler, Marburgi professor, arvustab oma suuremas töös Das Gebet (kasutan 4. trükki 1921. a.) ka evangeeliumi-kiriku jumalateenistust üldiselt samalt seisukohalt nagu Ottogi. Ta leiab (eriti lk. 474 jj.), et evangeelsel jumalateenistusel pea täielikult puudub müsteerium, mis seisab ürgristikoguduse ja katoliku kiriku jumalateenistuse keskpaigas, tuues kogudusele osadust Issandaga, kes meeltega tabatavates kujudes ligi on; harva pühitsetavas pühas õhtusöömaajas on säilinud ainult müsteeriumi jäänused. Õhtusöömaaeg ei ole ev.-luteruse kirikus mitte Kristuse lunastusetöö dramaatiline uuendamine ning müstiline ühinemine ülendatud Issandaga, vaid paljas andeksandmisetroosti ja õndsusekindluse märk ning pant. Müsteeriumi eemaldamisega jumalateenistusest on nõrgendatud ka elementaarsed usulised aukartuse ja imestuse affektid. Jumalateenistuse ratsionaliseerimisega saab pedagoogiline otstarb kogudusepalve peamiseks otstarbeks: palve muutub Jumala poole pöördumisest õpetuseks, katekeesiks, kirik saab templist kooliks. Harilikkude vagade suurtele hulkadele peituvad jumalateenistuse võlvus ja vägi just tema meelelises, primitiivses, müsterioosses elemendis; sellega on seletatav ka katolikus kirikus ammust ajast iseäranis tuntavalt väljenduv individuaalse palvetamisevagaduse elav jõud.

Katoliku saakramendi-jumalateenistuses (eucharistias) ligioleva Jumala, numen praesens, ees palütakse ja viibitakse palveharduses kahtlemata palju enam ja südamlikumalt, kui evangeelses sõnajumalateenistuses, ütleb Heiler. Ometi jõuab ta otsusele, et kuigi katoliku jumalateenistusest välja voolab sügavam usuline

elu ning tema eriline laad pärit on ristiusu algaegadest, tuleb jumalateenistuse ideaali ikkagi otsida ristikoguduse evangeelses osas. Evangeelne jumalateenistus — ilma ohvrita vaimline jumalalpalveldus, millise teostavad küpsed kristlikud isikud — on kultuse puhtam kuju ja tõsine kogudusejumalateenistus. Sellest ideaalist ei või ega tohi evangeelne kristlus mitte taganeda, rääkigu ka religioosne massidepsükoloogia tema vastu ning olgugi temast väljaminev usuelu tihti vaene ja puudulik.

Oma põhivaateid jumalateenistuse, eriti ka evangeelse jumalateenistuse küsimustes arendab Fr. Heiler vähemas brošüüris: *Katholischer und evangelischer Gottesdienst*, 1921. a. (48 lhk.).

Siin kirjeldab ja iseloomustab H. haruldase vaimukuse ja kujukusega nii katoliku kui evangeeliumi kiriku jumalateenistust ja jõuab otsusele, et kuigi ühes ja teises on palju, mis imestust äratav ja aukartusele sunnib, seisavad nad ometi põhimõttelikult teine teise vastu. Evangeelne jumalateenistus on koguduse jumalateenistus — mitte preestri jumalateenistus; niisugusena on ta isiklik, mitte objektiivne; ta on eetiline, mitte metafüüsiline; palvejumalateenistus, mitte ohvrijumalateenistus; on jumalateenistus vaimus ja tões, kus Jumala ligiolek ei ole seotud nähtava eseme — hostia — külge (viimane moment on evangeelsele tundele absoluutselt vastuvõtmata); saakrament ei ole mitte üleloomuline armuanni sissevalamine, vaid isiklik osasaamine Jumalaga, saakramenditalitus on õieti ainult sõnajumalateenistuse kõrvalkuju, sest saakrament ei ole midagi muud kui *verbum visibile*. Silmas pidades sügavat põhimõttelist vastolu katoliikse ja evangeelse jumalateenistuse vahel rõhutab H., et katse mõlemaid ühendada põhimõttelikult täiesti võimatu on. Kumbagil tüübil on oma kindel laad ja nägu ja need jäägu seisma oma täies puhtuses. Tõsiasi on, et evangeelne jumalateenistus mitte ei avalda soovitatavat mõju ning vajab uuendamist, kuid uuendused peavad välja kasvama evangeelse vagaduse põhialusest; lihtne katoliku jumalateenistuse vormide ülevõtmine ei suuda siin kogunisti mitte aidata.

6.

Paul Althaus, Erlangeni ülikooli professor, vaatleb oma töös *Das Wesen des evangelischen Gottesdienstes*, 1926, (50 lhk.) jumalateenistuse küsimust evangeeliumi-kiriku põhiolust välja minnes. Arvustades sellest seisukohast katoliku missa

järeldamiseks püüdeid ja katseid eitab A. nende õigustust ning otstarbekohasust täiesti ja hoiatab eriti mängimise eest missa saakramendi- ja ohvrimõttega, üldse tema „objektiivsusega“. Samuti eitab Althaus Otto soovitatud „vaikivat jumalateenistust“ ja ühinemise saakramenti *unio mystica* mõttes, rõhutades, et evangeelses vagaduses on tegemist ikkagi osadusega (communio), isikliku vahekorraga Jumala ja inimese vahel, millest müstiline vahekord ialgi ei tõuse kõrgemale. Võttes evangeelse jumalateenistuse mõiste selgitamisel lähtekohaks Luteri klassilise sõna Torgau lossikiriku pühitsemisel (1544 a.), et jumalakojas muud midagi ärgu sündigu, „kui et meie armas Issand ise räägib meiega oma pühas sõnas ja meie jälle temaga räägime palves ja kiituselauludes,“ jõuab Althaus pikemas harutuses otsusele, et need kaks elementi — Jumala kõne koguduse vastu ja koguduse vastus selle peale — peavad olema ning jääma olulisteks momentideks evangeelses jumalateenistuses. Ei saa mitte kõneleda jutluse kõrvaletõrjumisest, sest jutlus on kõige väärilisem ning tähtsam abinõu ja tee kõige laiemas mõttes mõistetud Jumala sõna (Jumala tegu on „sõna“) ligitoomiseks. Tuleb aga hoolitseda selle eest, et jutlused ei oleks väsinud ega jõuetud, vaid kuulataksid uutel kehtel ja uuest vaimuväest Jumala sõna. Siis kaovad kaebtused, et kogudused olevat jutlustest väsinud. Mis puutub koguduse vastusesse Jumala kõne peale, siis väljendub see põhimõttelikult selles, et kogudus tõsiselt teadlik on Jumala ligiolemisest Sõnas. Jumalateenistus peab kogudust aitama leida oma vastusele õige kuju. Siin tuleb piinlikult silmas pidada, et jutlusele järgneva liturgia osad — eriti tunnistus ja palve — oleksid koguduse vastuse õige sõnastus. Üksikasjalikke eeskirju ei taha autor mitte anda, tähendab aga küll sellele, et palves ja laulus tuleks rohkem ära kasutada seda rikkalikku vara, mis kirikul tõepoolest olemas, samuti peaksid kirikuõpetajad palju rohkem aega pühendama palvete sisemisele ja välisele ettevalmistamisele; ka tuleb hoolitseda selle eest, et koguduse laul jälle tegelikult au sisse saaks. Muidugi on täiesti õigustatud ning tarvilik ilunõuete rahuldamine jumalateenistuses, kuid ikkagi nii, et „meie ehime endid Issandale ja viime temale oma ehted.“ Viimaks rõhutab A., et altari saakrament on jumalateenistuse kõrguspunkt. Ta kuulutab Issanda risti kui saladust, millest meie elame ja mida meie läbi elame. Issand kingib meile saakramendis seda, mis tema preestrina on korda saatnud meie eest, sellega volitades ja

kohustades meid omalt poolt preestritena üksteist teenima; õhtusöömaaja ühtlaseks mõtteks on ja jääb — osadus Kristusega ja vendadega. Selleks, et see sügav mõte võiks tõesti elavaks saada armulauatalituse kaudu, on tarvis tõsiselt ligemale astuda püha õhtusöömaaja liturgilise kuju uuendamise küsimusele.

Ex bibl. univ. Tart.

Äratrükk ajakirjast: „Usuteadusline ajakiri“ № 1, 1927/1928.

K. Mattiesen'i trükk, Tartus.